

Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme.

Joan Francesc CLARIANA i ROIG ¹

Resumen

El presente estudio recopila la totalidad de capiteles y bases de columnas de época romana documentadas en la comarca del Maresme, valorando tanto el momento cronológico de producción como el tipo de construcción de pertenencia.

Palabras clave

Iluro y territorium, capiteles romanos, bases de columnas.

Abstract

The present research is a summary of the total number of the capital's and bases of the columns from the roman-period documented in the Maresme region, all bearing in mind the cronologic time of production and the type of building of ownership.

Word keys

Iluro and territorium, roman capitals, bases of columns.

¹ Aprofito per fer constar el meu agraïment a Eva Subias i Ricardo Mar, professors de la URV, per les seves indicacions en el present article.

En el present recull es realitza l'inventari exhaustiu dels capitells i basaments de columnes provinents de la comarca del Maresme, que bàsicament han estat trobats en el subsòl de ciutat romana d'*Iluro* i del seu *territorium*, així com la proposta de restitució per tal de valorar a quin espai arquitectònic aniria destinada cada una de les peces relacionades.

Podem dir que fins al moment actual encara no s'havia realitzat un estudi de conjunt de tots aquests elements arquitectònics en el territori de referència². Una de les qüestions que es pot apreciar a cop d'ull, és com la seva presència està estretament vinculada amb la importància de l'indret d'origen. Per un costat tindrem la ciutat romana d'*Iluro* amb el seu *forum* i, per altra, el *territorium* d'*Iluro*, on les vil·les romanes més rellevants són les que han enregistrat més troballes.

En el cas de la ciutat romana d'*Iluro* (Mataró), veiem com la major part de les peces trobades estan relacionades amb els espais de poder, culte i representació que es trobarien en el *forum*, que estaria ubicat en el lloc de l'actual basílica de Santa Maria. En aquest indret s'hi ha trobat diversos pedestals d'estàtues, dos fragments d'inscripcions de les llandes del porticat, motllures de gran tamany, així com s'hi ha documentat dos basaments de columna toscana i un capitell del mateix ordre, i també prové d'aquest lloc el basament d'una columna de dos tors paral·lels o més coneguda com base àtica. Estranyament, aquestes peces de columna amb base i capitell no consten ni en l'estudi de Gutiérrez Behemerid (1992) ni en el d'Escrivà (2004).

La descoberta d'aquestes peces ens ve explicada per l'arqueòleg i historiador mataroní, Marià Ribas i Bertran, quan en la seva obra *La romana Iluro*, ho descriu de la següent manera:

"Lloc on hi ha l'església de Santa Maria. Sota l'altar major, dues lloses molt grans de marbre blanc, una columna de pedra de 3,50 metres d'alçada, dividida en quatre peces i moltes altres pedres treballades. És gairebé segur que en aquest lloc existia un temple pagà" (Ribas 1933, p. 6, estació 10)

Més excepcional, és la troballa de basaments de columnes d'ordre toscà en l'àmbit d'habitatges privats, com serien els casos de la *domus* del carrer de La Palma, 15, i de Can Palauet³.

El segon indret tractat, és la vil·la romana de Torre Llauder, en el terme municipal de Mataró. Els vestigis del taller d'àmfores són potser l'element més antic trobat. Al seu damunt, alguns anys abans del canvi d'era, s'hi varen construir els vestigis actualment conservats dins el Clos Arqueològic, però, a més, coneixem que en aquest moment ja era una vil·la de certa rellevància, ja que dos dels tres retrats romans que procedeixen d'aquí estan datats a l'època augustiana. Tindria diverses àrees d'enterraments, i una de les més importants seria la que es trobaria en el costat de ponent dels vestigis conservats. A l'època severiana hi té lloc una important reforma on es reconverteria un petit pati obert en un petit atri amb impluvi, es pavimentarien amb mosaics de tesselles les aules residencials, així com el peristil. En el Baix Imperi es construiria un absis com a capçalera de l'aula principal. La vil·la comptava amb una completa instal·lació de *balnea*. Les escandaloses destruccions i rebaixos de terrenys de l'any 1969 varen provocar la pèrdua d'una gran part dels vestigis de la vil·la (Prevosti - Clariana 1988, p. 11 i ss).

En tercer lloc, el jaciment romà de Can Modolell, a Cabrera de Mar, té antecedents que es remunten a l'època augustiana i potser una mica abans. Bona part de la planta excavada al peu del camí de Can Segarra seria construïda a mitjan segle I dC, d'acord amb les troballes efectuades a les trinxeres de fonamentació. A l'època severiana s'hi farien algunes reformes que monumentalitzarien el conjunt, com seria l'espai anomenat criptopòrtic i l'exedra que, al seu damunt, molt possiblement, hi hauria un porticat amb columnes. El que més destaca del jaciment és la troballa de diversos ex-vots dedicats al déu Kautes - Mithra, la qual cosa fa suposar l'existència d'un mitreu, les restes del qual encara no han estat localitzades. Amb la crisi del segle III dC, l'indret s'abandona i no és reocupat fins al Baix Imperi. Formant part d'un gran estrat de farciment, datat en el Baix Imperi, es va trobar un capitell de columna granítica d'ordre toscà. Malgrat la gran importància de les restes, és relativament poc el que coneixem (Modolell 2004, *passim*).

La vil·la romana de Cal Ros de les Cabres, en el barri d'Ocata del terme municipal del Masnou, seria un establiment de primer ordre que, malgrat tot, es coneix molt poc. Hi ha documentat un taller d'àmfores. Es tenen un munt de notícies confuses de principis del segle XX, quan el propietari del terreny, Mr.

² Hom notarà que no hem inclòs les columnes de Can Villà (Vilassar de Dalt), en tant que no estan relacionades amb cap troballa arqueològica (Prevosti 1981, p. 141 - 142) i, morfològicament, tenen certes similituds amb columnes d'ordre dòric fetes en el Renaixement.

³ Es coneixen altres dos basaments de columnes. Si bé un d'ells, el trobat en el solar del carrer de La Palma cantonada amb el carrer Sant Salvador, sembla que més aviat seria la base per una post de fusta. L'altre basament, pertanyia a una columna de rajols amb exterior estucat, fou trobat a la *domus* de la Plaça Gran el 1982, actualment no se'n tenen referències gràfiques, però sembla que era similar als tipus de base coríntia o composta.

Morrison, va excavar diverses estances amb mosaics, trobant-hi fragments d'estàtues i un capitell corinti d'estil Segon Triumvirat. Anys més tard, Josep de Calassanç Serra Ràfols va excavar-hi més restes, localitzant diversos mosaics. També procedeix d'aquesta vil·la un capitell tardoromà. Tot i la importància de les troballes veiem que aquest jaciment és molt desconegut (Prevosti 1981, p. 59 - 84).

Encara més precària és la notícia de la troballa del capitell tardà del Palau, al terme de Teià. Per les dades que hi ha sembla que se n'haurien trobat diversos, no obstant això sols en coneixem un, gràcies a la notícia publicada per Cuyàs (1949).

A continuació veurem l'inventari analític del material objecte d'estudi:

Peça núm. 1:

Figures: 1 i 2

Procedència: església de Santa Maria

Descripció:

Capitell de columna d'ordre toscà, fet amb pedra de granit del país. L'àbac originalment era quadrat, posteriorment fou escrostonat en els angles, es recolza directament sobre l'equí, de secció en arc de cercle, a la part inferior presenta un llistell o cavet.

Cronologia: aproximadament, primera meitat del segle I dC.

Mesures:

Alçada total 52 cm

Alçada abac: 7 cm

Alçada motllura: 7 cm

Alçada cavet: 3 cm

Sumoscap: 35 cm

Diàmetre màxim: 73 cm aprox.

Diàmetre de la columna: 55 cm

Presenta, al centre de la columna, una caixa quadrada de 9 cm d'ample.

Lloc de conservació actual:

Zona enjardinada del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

Ribas 1933, p. 6; Almagro *et alli*, 1945, p. 136; Ribas 1952, p. 56, fig. 20; Clariana 1988, p. 37; Cela, Revilla 1999, p. 46; Clariana 1996, p. 32; Clariana 1999, f7.

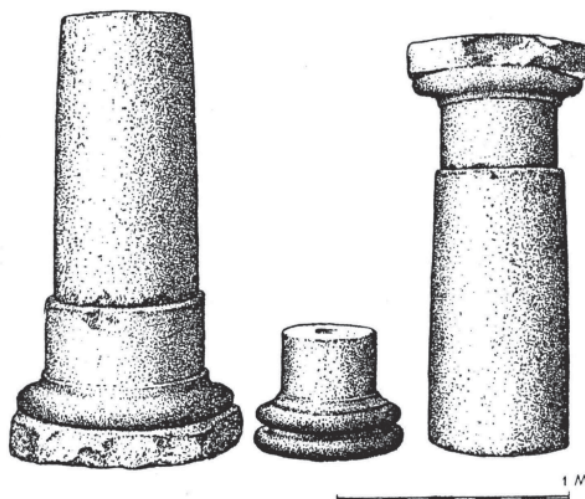
Paral·lels:

Podem comparar-lo amb un exemplar de Tarragona (Recasens 1997, p. 50-51, làm. 2; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 18, núm. 12) i amb altres dos d'Ostia (Pensabene 1973, núm. 18 i 20).

Observacions:

No apareix enregistrat en l'obra de Gutiérrez Behemerid 1992.

Pròxim al tipus 2 de Gutiérrez Behemerid (1992, p. 22 - 23, fig. 1.2), amb un perfil d'equí en arc de cercle propi de l'estil toscà clàssic.

1.- Peces 2, 4 i 1. Columnes trobades en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró (dibuix: M. Ribas 1952, p. 56, fig. 20).

2.- Capitell toscà trobat en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró

Peça núm. 2:

Figures: 1 i 3

Procedència: església de Santa Maria

Descripció:

Base de columna toscana en pedra de granit, amb plint, al damunt s'hi copsa el tors en secció de quart de cercle i a continuació un cavet emmarcat per dos llistells i que connecta amb l'imoscap llis.

Cronologia: aproximadament, primera meitat del segle I dC

Mesures:

Alçada total 61 cm
Alçada plint: 9 cm
Alçada tors: 14 cm
Alçada apòfisi: 8 cm
Alçada de l'imoscap: 30 cm
Diàmetre màxim: 73 cm aprox.
Diàmetre de la columna: 55 cm

Lloc de conservació actual:

Zona enjardinada del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

Ribas 1933, p. 6; Almagro et alli, 1945, p. 136; Ribas 1952, p. 56, fig. 20; Clariana 1988, p. 37; Clariana 1996, p. 32; Clariana 1999, f7.

Paral·lels:

Escrivà 2005, p. 35, núm. 46, de Carthago Nova (encara que discrepem de les mesures que es donen en aquella publicació en vista de l'escala gràfica que s'inclou).

Observacions:

Presenta, al centre del diàmetre una caixa quadrada de 9 cm d'ample. Originàriament el plint seria quadrat i, actualment, els angles estan retallats.

3.- Basament toscà trobat en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró

Peça núm. 3:

Figura: 4

Procedència: església de Santa Maria, excavacions 2007.

Descripció:

Idèntica a la de la peça anterior.

Mesures⁴:

Alçada total: 42 cm
Alçada plint: 9 cm
Alçada tors: 8 cm
Alçada de l'imoscap: 25 cm
Diàmetre màxim: 66 cm aprox.
Diàmetre de la columna: 55 cm

Lloc de conservació actual:

Finalitzada l'excavació, es va tornar a enterrar en el subsòl del temple parroquial de Santa Maria de Mataró.

Bibliografia: Pou 2007-A, *passim*; Pou 2007-B, p. 147, sondeig 4.

Observacions:

En les prospeccions arqueològiques realitzades a l'any 2007 a l'interior de la nau de l'església de Santa Maria, s'exhumà un mur datat d'època tardoromana, el qual reaprofitava aquest basament de columna de granit, d'ordre toscà.

4.- Basament toscà trobat a les excavacions realitzades a l'interior de la nau de l'església de Santa Maria de Mataró a l'any 2007 (fotografia: R. Pou - Atics).

Peça núm. 4:

Figures: 1, 5 i 6

Procedència: església de Santa Maria

Descripció:

Base àtica, amb un tors, al damunt té un llistell o filet i una escòcia. A sobre hi ha el segon tors sobre el qual s'aixeca el final del basament i on s'hi copsa un filet i

⁴ Les mesures han estat preses a partir dels plànols a escala 1/20 que consten a la memòria d'excavació, no obstant això, aquestes tenen força punts de coincidència amb la peça núm. 2.

un cavet que connecta amb l'imoscapi lli. Podem suposar, pel retall de les motlures, que la peça hauria anat en un edifici on es veuria com a pseudo-períptera.

Cronologia:

Època imperial. Pròxim al tipus 1.2.B d'Escrivà (2005), de finals de l'època flàvia i principis dels Antonins.

Mesures:

Alçada total: 50 cm
Alçada imoscapi: 28'5 cm
Alçada de la base: 22'5 cm
Alçada del 1r tors: 6 cm
Alçada del 2n tors: 6 cm
Alçada escòcia: 4'5 cm
Alçada cavet: 6 cm
Diàmetre total: 60 cm
Diàmetre columna: 40 cm

Lloc de conservació actual:

Zona enjardinada del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

Ribas 1933, p. 6; Almagro *et alli*, 1945, p. 136; Ribas 1952, p. 56, fig. 20; Clariana 1988, p. 37; Clariana 1996, p. 32; Clariana 1999, f7.

Paral·lels:

És molt semblant a les dues bases àtiques de columnes trobades a *Barcino* i que es conserven en el pati del Museu Frederic Marés. Similar també a la A 33 de *Barcino* (Escrivà 2005). A les termes de *Tarraco* també s'ha documentat una base àtica sense plint (vegeu Macias 2004, p. 117, on dóna una relació de paral·lels anteriors).

5 i 6.- Basament àtic trobat en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró (el tambor de columna estriada que es veu de fons a la figura 5, no pertany al mateix jaciment).

Peça núm. 5:

Figura: 7

Procedència: excavacions solar c/ La Palma, 15, Mataró.

Descripció:

Base de columna toscana en pedra de granit, amb plint, al damunt s'hi copsa el tors en secció de quart de cercle lleugerament bombat i, a continuació, un cavet emmarcat amb un llistell que connecta amb l'imoscapi lli.

Cronologia:

D'acord amb la data de construcció del peristil, a aquesta peça, li podríem assignar una datació d'època augustiana o anterior.

Mesures:

Diàmetre columna: 46 cm
Diàmetre base: 73 cm
Alçada total: 33'5 cm
Alçada plint: 9 cm
Alçada des de l'inici de l'apòfisi i fins a la base del tors: 9 cm
Imoscapi: 15'5 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Bibliografia:

Cela, García, Pera 2003, p. 34.

Observacions:

Formava part del peristil d'una casa de senyoria romana. Possiblement, en tractar-se d'un únic exemplar, hem de suposar que es tractaria d'un cas de reaprofitament, ja que les altres columnes no tenien cap basament i eren fetes de rajols.

Creiem que es tracta d'un basament, però, no obstant això, cal indicar la dificultat que sovint presenta l'adequada classificació, ja sigui com a base o com a capitell, en algunes peces d'ordre toscà.

7.- Basament toscà trobat a l'excavació arqueològica del solar del carrer de La Palma, 15, de Mataró, a l'any 2000.

Peça núm. 6:

Figura: 8

Procedència:

Excavacions solar de Can Palauet (actual Arxiu Comarcal)

Descripció:

Base de columna toscana en pedra de granit, amb plint, al damunt s'hi cospa el tors en secció de quart de cercle i a continuació un llistell i part del cavet superior que connectaria amb l'imoscapi.

Cronologia: Cela i Puerta daten el mur en el qual estava reaprofitada la peça entre els anys 60-30 aC.

Mesures:

Alçada conservada: 25 cm

Alçada plint: 10 cm

Alçada tors: 6'5 cm

Diàmetre màxim: 72 cm aprox.

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia: Cela - Puerta - Còdex 1998, núm. Referència 95-42.058.

Observacions:

Presenta al centre del diàmetre de la base restes de la caixa quadrada de 9 cm d'ample.

En tant que la datació proposada pot oscil·lar una mitjana de 10 anys, i veient que les dimensions de la peça són força similars, excepte el tors, els basaments

de les columnes provinents de Santa Maria, podríem suposar la possibilitat que es tractés d'un rebuig de l'obra del porticat del *forum*.

8.- Fragment de basament toscà trobat a l'excavació de Can Palauet a Mataró

Peça núm. 7:

Figures: 9 i 10

Procedència:

Excavacions solar carrer Sant Cristòfor, 12, cantonada carrer d'En Pujol, Mataró.

Descripció:

Fragment de capitell corinti treballat en marbre blanc de Carrara-Luni (Itàlia). Possiblement correspon a l'acant de la primera corona. S'observa la tija o nervi central i les fulles en asimetria. Els espais d'ombra tenen forma de gotes lleugerament inclinades. Els folíols tenen una estructura d'extrems arrodonits.

Cronologia: primera meitat segle I dC

Mesures:

Alçada conservada: 5'5 cm

Amplada conservada: 11 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Bibliografia: Bosch, Cela 2001, u.e. 4038.

Observacions:

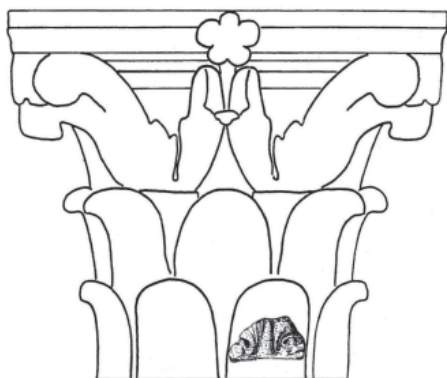
Trobat, fora de context, durant la campanya d'excavacions arqueològiques, efectuada per Marc Bosch i

Xabier Cels. Es dona la circumstància que, en aquest sector d'Iluro, anys enrere havia estat descoberta la claveguera del *cardo màximus*, la qual havia estat reparada en el Baix Imperi aprofitant materials de rebuig suposadament provinents de l'enderroc dels edificis i elements de la zona del *forum* de la ciutat.

Malgrat la reduïda mida del fragment, pel fet d'estar treballat en marbre de Carrara, més el detall dels folíols superposats i asimètrics i la tija central, són elements que fan pensar que es tracti d'una peça obra d'algun taller imperial⁵. Sabem que a Tarraco se n'hi va establir un en temps de l'emperador Tiberi (Domingo 2005, p. 40). Veiem també que, les fulles d'acant tenen cert grau de comparació amb les que es veuen en els capitells de l'arc de Berà i del Teatre de Tarraco (Ruiz de Arbulo *et alii* 2004, p. 128 i p. 131, fig. 13.b; Domingo 2005, p. 27, fig. 6 i p. 35, fig. 22) i la forma de la tija central ens recorda la dels capitells del temple de Mars Ultor de Roma (Zanker 1968, lám. 20).

9.- Fragment de capitell corinti trobat a les excavacions del solar del carrer Sant Cristòfor, 12, de Mataró, cantonada amb el carrer d'En Pujol, en els anys 1999 i 2000.

10.- Reconstrucció ideal d'un capitell corinti amb l'adequació de la peça núm. 7.

Peça núm. 8:

Figures: 11, 12 i 13

Procedència: església de Santa Maria

Dades prèvies:

Va ésser redescoberta quan es van fer unes obres a la sagristia de l'església parroquial de Santa Maria, a l'any 1945. Aleshores, es varen adonar que la pica d'aigua d'aquella estança, mig aparellada en el mur, no era altra cosa que un capitell-imposta bizantí en marbre proconès, rebuidat. A partir d'aquesta troballa, Puig i Cadafalch, teoritzà sobre la possibilitat que aquesta peça hauria format part de l'arquitectura del temple paleocristià d'Iluro. Així, l'insigne arquitecte completà el conjunt amb la reconstrucció del capitell, amb dues corones de fulles d'acant llistes i la columna que s'instal·là a l'antiga sala Pellicer del Museu de Mataró.

Descripció:

Capitell jònic amb imposta bizantina fet en marbre proconès de l'illa de Marmara, Turquia (*marmor proconnesium*). La peça consisteix en un gran prisma tronco-piramidal invertit, el qual, sols en una de les cares presenta un relleu consistent en una creu de tipus grega que s'eixampla en els extrems. La base presenta una decoració inspirada en els capitells d'ordre corint; veiem, en els frontals, les volutes molt esquematitzades i, entre elles, un òvul central i els senyals insinuants d'un òvul a cada costat, a semblança de la decoració clàssica de la *kyma*, mentre els altres dos costats laterals, o *pulvinus*, l'un presenta una decoració inspirada en un relleu vegetal molt esquemàtic i l'altre, dos semicercles amb una separació de dos filets verticals que recorda, vagament, el *balteus*. A semblança de l'àbac, en la cara frontal, presenta una línia horitzontal. La part alta del capitell en la cara frontal, o de la creu, presenta un bisellat horitzontal de 7 cm d'alçada.

Cronologia: des de meitat del segle VI dC fins a principis del VII

Mesures:

Part alta de la imposta: 109 x 63'5 cm

Base del tronc piramidal: 61 x 51'5 cm

Capitell: 52 x 48'5 cm

Alçada llistell, o bisellat, part alta: 7 cm

Alçada tronc piramidal: 28 cm

Alçada capitell: 8 cm

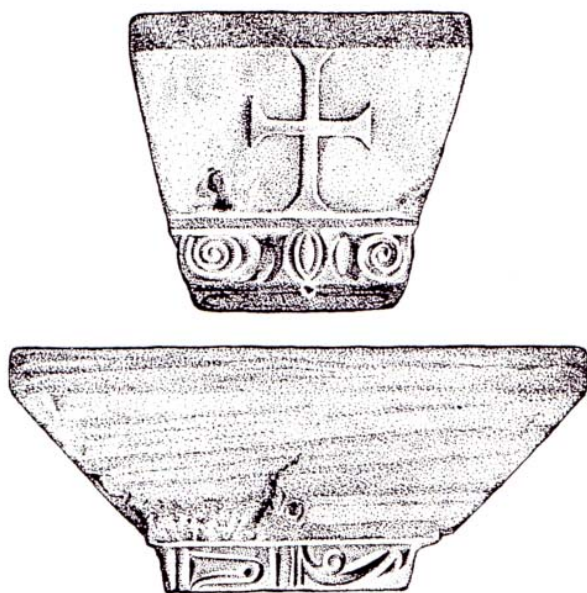
Alçada total de la peça: 43'5 cm

⁵ Aprofito per fer constar el meu agraïment a Anna Garrido i a Xavier Domingo per les seves indicacions per a la classificació d'aquesta peça.

Lloc de conservació actual:
Sala d'exposició permanent del Museu de Mataró.

Bibliografia:

Ribas 1952, lám. XVIII.a; Anònim 1956; Schlunk 1964, lám. 65. Ferrer Clariana 1968, p. 23 i fotografia; Ribas 1975, fig. 3; Ribas 1979, *passim*; Altimira *et alii* 1982, p. 192 - 193; Guàrdia 1999, p. 243; Domingo 2006, p. 423; Alay - Clariana (en premsa).

11.- Dibuix del capitell - imposta bizantí trobat a Santa Maria de Mataró (M. Ribas 1975, fig. 3).

12.- Capitell - imposta bizantí trobat a Santa Maria de Mataró, actualment exposat en el Museu de Mataró.

13.- Reconstrucció ideal de la columna i capitell de la peça núm. 7 segons l'esquema dissenyat per l'arquitecte Puig i Cadafalch (fotografia: Ferrer Clariana 1968).

Peça núm. 9:

Figures: 14 i 15

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Es tracta d'una base d'ordre toscà d'una columna, de granit, amb plint. A aquest darrer, se li uneix un tors de secció semicircular. Al damunt veiem un filet i mitja escòcia, o quart de cercle, i a continuació l'imoscap totalment llis.

Cronologia: Podem suposar una datació ampla durant l'època imperial, però, tipològicament, Escrivà, el situa dins la variant 1.Pl., datable dins el segle II dC (Escrivà 2005, p. 161)

Mesures:

Alçada: 35 cm
Alçada de la base: 22 cm
Alçada del tors: 8 cm
Alçada del plint: 7 cm
Diàmetre total: 56 cm
Diàmetre columna: 40 cm

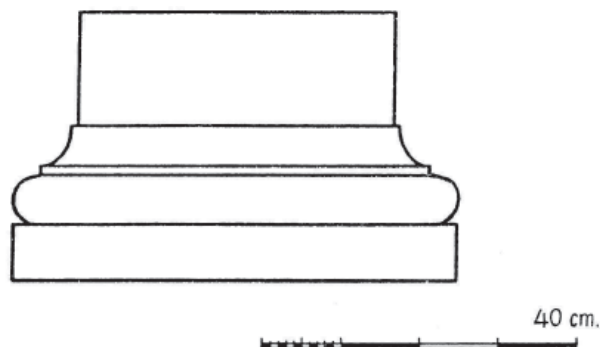
3. Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme. ■

Lloc de conservació actual:

Es desconeix. No se sap si està perduda o es va tornar a enterrar a Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

Ribas 1972, p. 140; Escrivà 2005, p. 17.

14.- Dibuix perfil basament toscà trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (M. Ribas 1972, p. 140, fig. 14).

15.- Fotografia del basament toscà anterior (fotografia: J. Garrido).

Peça núm. 10:

Figures: 16 i 17.

Procedència: Torre Llauder (Mataró).

Descripció:

Fragment de capitell jònic treballat en pedra de Montjuïc. En el frontal, veiem part de l'equí amb una *kyma* suposadament de tres òvuls sencers, dels quals sols en veiem un i mig, separats per una punta de sageta. Al seu dessota presenta part d'una sanefa de perles i astràgals. A l'extrem de la peça s'hi copsa com la semipalmeta de tres lòbuls, que té l'origen a l'interior de la voluta, cobreix gairebé un quart de l'òvul. La voluta parcialment fragmentada presenta un ull, o forat central, fet amb el trepà. El costat dret de la peça tindria idèntica decoració, si bé sols es copsa part de la voluta, l'inici de la semipalmeta i un fragment d'un dels òvuls.

Cronologia: època augustiana

Mesures:

Amplada 27 cm

Fondària 23 cm

Alçada: 23 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

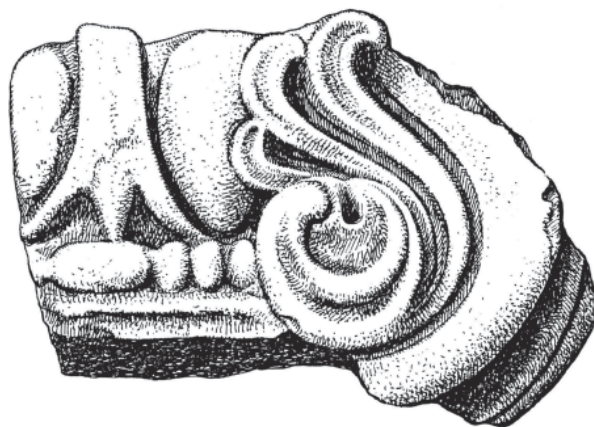
Ribas 1972, p. 179, fig. 54; Prevosti 1981, p. 292, làm. XXIV, 1.

Paral·lels:

Similar al núm. 70 de Gutiérrez Behemerid (1992, p. 30), procedent de *Tarraco*, de les excavacions del carrer Caputxins, davant el núm. 24.

16.- Fragment de capitell jònic trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXIV, 1).

17.- Dibuix del fragment de capitell jònic anterior (M. Ribas 1972, p. 179, fig. 54).

Peça núm. 11:

Figures: 18, 19 i 20

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment de voluta suposadament d'un capitell jònic fet en pedra de Montjuïc. El fet que no s'observi l'arrencaament de la semipalmeta ens fa dubtar que es pugui tractar d'un capitell d'ordre jònic o d'un capitell compost. S'observa, en el centre, o ull de la voluta, el forat fet amb el trepà. Presenta restes d'estucat de calç.

Cronologia: època augustiana

Mesures:

Amplada conservada: 15'5 cm

Alçada conservada: 10'5 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

Prevosti 1981, p. 292, làm. XXIII, 3.

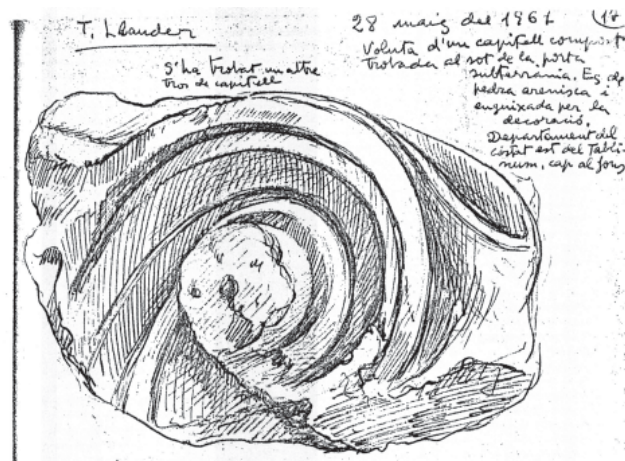
Observacions:

El seu excavador, Marià Ribas, en el diari d'excavacions va anotar que ell creia que es tractava d'un fragment de capitell d'ordre compost (figura 19)

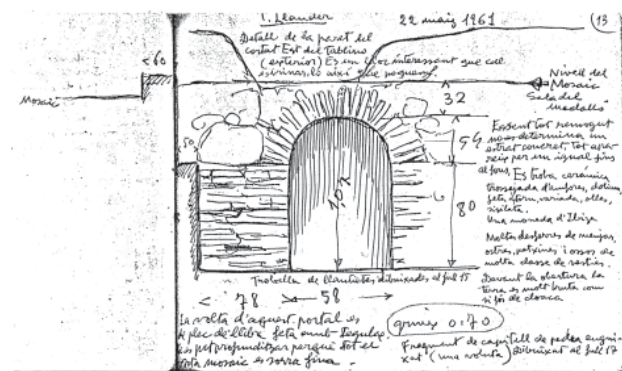
Per les dades del diari d'excavacions, molt possiblement prové de la trinxera de fonamentació del mur est de l'aula coneguda com Tablini i que estaria dataada a l'època d'August.

18.- Fragment de voluta trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXIII, 3).

19.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb el dibuix al natural de la peça anterior.

20.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb indicació del lloc de la troballa de la peça núm. 11.

Peça núm. 12:

Figura: 21.

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment d'angle d'un capitell jònic. A la part alta es copen la motllura de l'àbac. Es pot apreciar bona part de la voluta amb restes de la semipalmeta de la qual sols es veu sencer un dels lòbuls. La cara de costat dret presenta, encara que més destruïda, una decoració similar a la vista.

Cronologia: època augustiana

Mesures:

Alçada àbac: 8 cm

Alçada voluta: 18 cm

Alçada total: 26 cm

Amplada conservada: 14'5 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

Prevosti 1981, p. 292, làm. XXII, 1.

21.- Fragment de capitell jònic trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) possiblement durant la campanya de 1961 (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXII, 1).

Peça núm. 13:

Figura 22

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment de capitell jònic, possiblement d'una pilastra. A la base hi copsem a l'astràgal una sanefa de perles i arandelles. La *kyma* presenta un decoració amb tres semiòvuls emmarcats amb una motllura i es troben separats per puntes de sagetes. Veiem els lòbuls de dues semipalmetes que neixen de la voluta i la de l'extrem tapa l'angle superior del semiòvul de l'extrem. Al damunt hi ha l'àbac amb motllures i sense la flor de l'àbac que ha estat repicada. La cara lateral del costat esquerre no té decoració.

Cronologia: principis de l'època augustiana

Mesures:

Alçada total: 28 cm

Amplada conservada: 47 cm

Alçada àbac: 6'30 cm

Alçada voluta amb semipalmeta: 15 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

Ribas 1972, làm. II; Prevosti 1981, p. 292, làm. XXIV, 2; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 30, núms.: 67-68.

Observacions:

Pel tipus de peça, podria haver anat destinat a una pilastra o brancal de porta.

22.- Capitell jònic de pilastra trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti).

Peça núm. 14:

Figura: 23

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Petit capitell corintitzant, en marbre blanc de Carrara, decorat en les quatre cares amb un motiu liriforme. En la decoració, tocant a la base, hi veiem tres fulles d'acant, enmig de les quals surten les tiges que es desenvolupen en forma de lira i acaben amb una roseta, enmig d'aquestes tiges n'hi ha una altra que va en direcció a la flor de l'àbac, en el nostre cas, perduda. A cada angle i sortint de la fulla d'acant inferior, apareix una fulla d'acant que acabaria en forma de voluta, si bé l'extrem, en tots els quatre angles està escrostonat. El treball amb el trepant, en els racons d'ombra de les fulles d'acant, és més aviat discret. L'àbac és lleugerament motllurat i està separat per un quart de bocell.

Cronologia: època flàvia, segons Gutiérrez Behemerid (1992, p. 186).

Mesures:

Amplada superior del costat llarg: 19 cm

Amplada inferior del costat llarg: 17 cm

Amplada superior del costat estret: 15 cm

Amplada inferior del costat estret: 13 cm

23.- Petit capitell corintitzant trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) a finals segle XIX - començaments del XX (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXII, 2 i 3).

Alçada de l'àbac: 1'5 cm

Alçada total: 17'50 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem edifici central Museu de Mataró

Bibliografia:

Serra Ràfols 1928, p. 51, fig. 41; Ribas 1964, làm. XXXVIII; Prevosti 1981, p. 291-292, làm. XXII, 2 i 3; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 186, núm.: 797.

Paral·lels:

L'Alcúdia d'Elx, vegeu figura 43 (Ramos Folques 1953, fig. 16), Òstia (Pensabene 1973, làm. LIII, núm.: 559), Roma (Gutiérrez Behemerid 1992, p. 186).

Observacions:

Per les marques circulars que hi ha al damunt de la peça, possiblement fou reaprofitada com a polleguera d'una porta.

La peça s'havia conservat durant molts anys a la col·lecció del pintor Marià Andreu, a París, fins que la va cedir al Museu de Mataró.

Peça núm. 15:

Figures: 24 i 25

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment de capitell corintitzant de lesena. Estaria decorat amb un motiu liriforme, del qual sols s'hi cospa part de la flor de l'àbac quadrilobulada i amb quatre punts fets amb trepà. En la motllura de l'àbac veiem el quart de bocell i el cavet al seu dessota. Tam-

bé s'aprecia, fragmentàriament, part de les rosetes, la part alta de la tija central i les tiges cordades de les rosetes, així com l'element d'unió de les tiges.

Cronologia: Pel paral·lel d'Òstia (núm. 555 de Pensabene 1973) podem datar-la a principis del segle II d.C.

Mesures:

Amplada conservada: 13'5 cm

Alçada conservada: 13 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica)

Bibliografia:

Prevosti 1981, p. 293 i làm. XXV, 1.

Paral·lels:

Hem de destacar que la peça amb la qual la comparem, la núm. 555 d'Òstia, a més presenta el detall de la flor trilobulada de l'àbac amb idèntica disposició dels forats fets amb el trepà (Pensabene 1973, p. 137-138).

24.- Fragment de capitell corintitzant de lesena, de marbre blanc, de Torre Llauder (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXV, 1).

25.- Reconstrucció ideal de l'esquema de la lesena a la qual correspondria la peça anterior.

Peça núm. 16:

Figures: 26, 27, 28 i 29

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Es tracta d'un capitell de lesena corintitzant, fet en marbre verd, Verde Antico (*marmor thessalicum*), de Tassaglia (Grècia). La decoració, presenta una primera corona amb tres palmetes i dues semipalmetes (una a cada costat de la peça). A la segona corona veiem una gran palmeta central amb un element espigat vertical, possiblement evolució del calze petit dels capitells corintis, i semipalmetes als costats. En els espais que ocuparien les volutes veiem dues figures de dofins vers el centre de la peça. Al damunt de cada dofí veiem una petita roseta. A la zona superior, per sota la motllura que substitueix l'àbac, hi ha el que semblen dues semipalmetes aplanades o també podrien representar petxines molt estilitzades.

Cronologia: Podem datar-lo dins la primera meitat del segle II.

Mesures:

Alçada: 28 cm

Amplada: 44 cm

Lloc de conservació actual:

Sala d'exposició permanent del Museu de Mataró

Bibliografia: Ribas 1964, lám. XXXVII; Ribas 1966, p. 19; Prevosti 1981, p. 293 - 294; Mayer 1992, p. 76.

Paral·lels:

Lesenes amb decoració de dofins (simbologia marina o de la deessa Venus), els veiem a Òstia, en marbre d'Ippona, amb una datació entre el II i III dC, suposadament atribuïts a les termes (Pensabene 1973, p. 242, núm. 732) i a Villa Adriana en marbre Portasanta (Nuccio-Ungaro 2002, p. 478). A la Gàl·lia també es coneixen exemples: dos del Museu de Vienne i un tercer del Museu de Fréjus (Gros 2004, p. 94, figs. 4, 5 i 6).

Observacions:

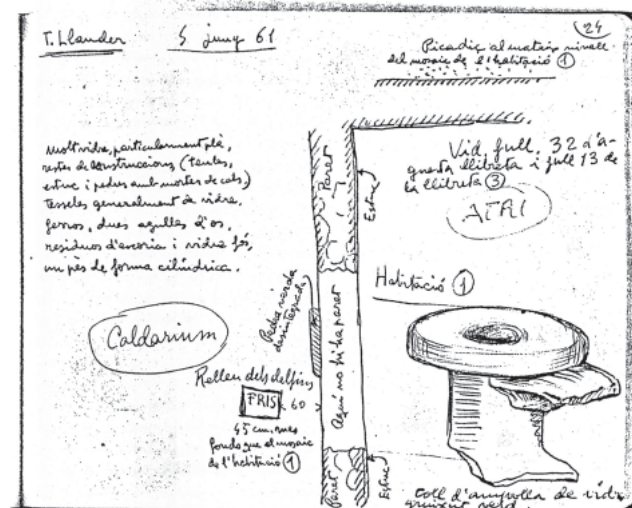
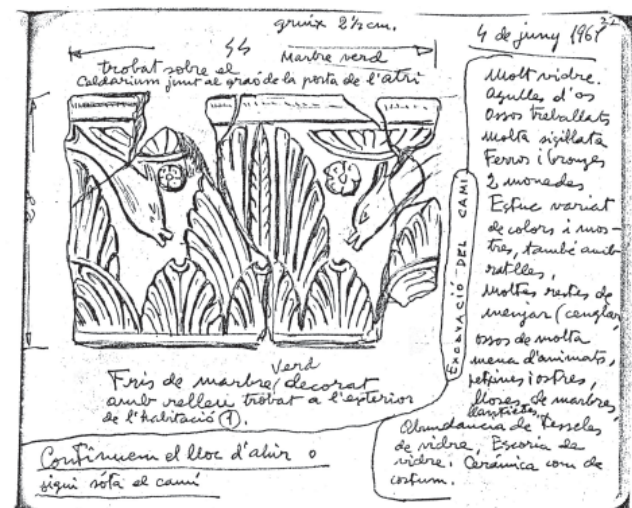
Un dels aspectes interessants amb vista a esbrinar la cronologia de la peça, és que, aquesta, segons les dades dels diaris d'excavacions de M. Ribas, fou trobada en l'aula al sud de l'atri, en el nivell per sota els mosaics. Aquesta dada és important ja que sabem que la peça pot ser anterior a l'època severiana i, una altra dada significativa, és que la construcció dels mosaics coincidiria amb la reforma dels banys de la vil·la, per tant, això ens dóna una pauta a l'hora d'aproximar la cronologia i l'ús de la peça.

26.- Capitell de lesena, en marbre Verde Antico, trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1961.

27.- Dibuix reconstruït idealment la peça anterior (dibuix M. Ribas 1966, p. 19).

28 i 29.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb indicació del lloc de la troballa de la peça núm. 16.

Peça núm. 17:

Figura: 30

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Capitell de pilastra en pedra de Montjuïc. Fragmentat en dues peces que encaixen precàriament. En el primer fragment s'hi veu la part alta de tres fulles palmades, la del centre i dues laterals; la plataforma superior, plana, presenta tres línies incises en direcció radial i vers els coronaments de les fulles. En el segon fragment es copsa la meitat inferior d'una fulla palmada i el quart inferior esquerre d'una segona fulla, a la plataforma superior s'hi observa el punt central de les mateixes línies radials vistes en el primer fragment.

Cronologia: segle II i principis III dC

Mesures:

Alçada total: 34 cm

Amplada del capitell al costat frontal: 37 cm
Amplada base fulla palmada del costat esquerra: 16 cm
Amplada base fulla palmada conservada de la part frontal: 9 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia: Prevosti 1981, p. 292, làm. XXIII, 1 i 2.

Paral·lels:

Les fulles palmades guarden un cert paral·lelisme amb les de les peces núm. 859 i 860 de Gutiérrez Behemerid (1992, p. 197), amb la qual cosa podem aproximar la cronologia de la nostra peça en el segle II dC i potser principis del segle III dC.

Observacions:

Possiblement es tractaria d'un capitell de lesena o pilastra de forma, aproximadament, troncoprismàtica.

Va ser trobat durant els rebaixos i destruccions de l'any 1969 a la zona oest del jaciment. En aquest indret es tenen notícies de l'existència d'una necròpoli de certa importància (Clariana 2005, p. 277), per la qual cosa podem suposar que la peça podria molt bé haver format part d'un monument funerari.

30.- Fragments d'un capitell de pilastra provinent de la zona oest de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), trobat durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXIII, 1 i 2).

Peça núm. 18:

Figura: 31

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment que correspon a l'angle superior dret d'un capitell de lesena corintintant. Està treballat en mar-

bre blanc de les pedreres de Carrara-Luni. La decoració presenta un fragment de la fulla d'acant que forma una voluta i l'àbac està reduït a una simple motllura llisa.

Cronologia: aproximadament, segle IV dC

Mesures:

Alçada conservada: 11'5 cm

Amplada conservada: 9 cm

Bibliografia:

Prevosti - Clariana 1982-1983, pàg. 222

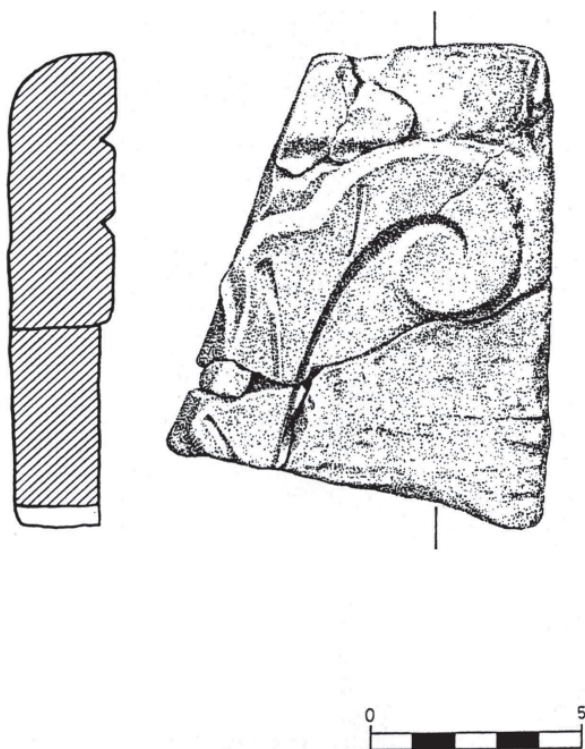
Paral·lels: pel tipus de fulla d'acant acabada amb voluta pot tenir certa comparació amb una lesena de València (Domingo 2006, vol.II, p. 186, núm. ref. Val. 033).

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Observacions:

Prové de la zona de l'abocador d'escombraries.

31.- Fragment de capitell de lesena en marbre blanc de Carrara-Luni, trobat a la zona de l'abocador d'escombraries a l'any 1982 (dibuix: Prevosti - Clariana 1981-1982, p. 222).

Peça núm. 19:

Figures: 32 i 33

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment que correspon a l'angle superior dret d'un capitell de lesena corintitzant amb influències de l'ordre compost. Està treballat en marbre blanc. El fons presenta restes de pintura de color vermell. A la decoració s'hi cospa la meitat superior de la palmeta de l'angle i al costat esquerre hi veiem una voluta i part de la cinta. A la part superior, l'àbac ha evolucionat en forma ondulada.

Cronologia: Datable, aproximadament, del segle IV dC

Mesures:

Amplada conservada: 9'5 cm

Alçada conservada: 14 cm

Bibliografia:

Ribas 1964, làm. XXXVII; Ribas 1975, fig. 28; Prevosti 1981, p. 293, vol. II, làm. XXV, 3.

Paral·lels:

El detall de la voluta el podem comparar amb el capitell núm. 712 d'Òstia. L'àbac amb motllura lleugerament inclinada, el veiem en el capitell núm. 710, també, d'Òstia (Pensabene 1973).

Lloc de conservació actual:

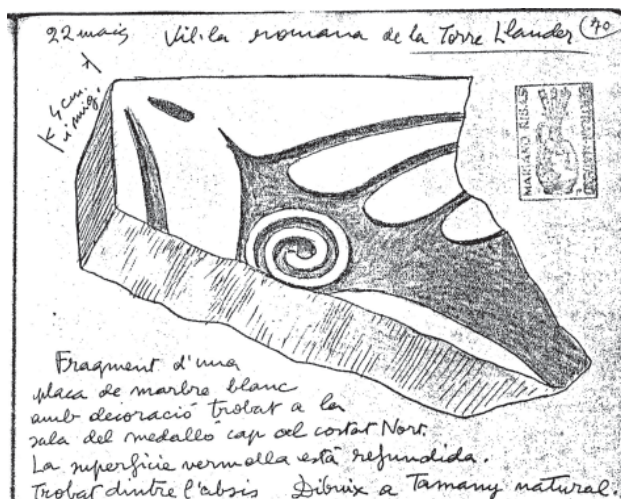
Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Observacions:

Es va exhumar, a l'any 1961, a l'aula absidal, al nord de l'atri, també coneguda com Tablini.

32.- Fragment de capitell de lesena tardà trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1961 (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXV, 3).

33.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb el dibuix al natural de la peça anterior.

Peça núm. 20:

Figures: 34, 35 i 36

Procedència: Jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar)

Descripció:

Capitell d'ordre toscà, de granit. Presenta àbac quadrat, trencat sols en un dels costats, connecta amb un equí una mica bombat, en forma de tors, connecta amb el sumoscap mitjançant un petit llistell. Com a característica singular, presenta un canal de dalt a baix, travessant el capitell, possiblement seria per a una canalització de plom. Aquest fet seria un element indicatiu que el capitell correspondria a la columna d'un angle d'impluvi, o potser d'un porticat on, aquest element canalitzaria la recollida d'aigües pluvials des de la teulada vers un desguàs. Tipològicament correspondria al tipus 2 de Gutiérrez Behemerid (1992).

Cronologia: es pot proposar una datació d'època Juli-Clàudia, en comparació amb una peça del jaciment de Los Bañales, del terme municipal d'Uncastillo a Saragossa (Ariño *et alii* 1991, p. 112, lām. VII.2; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 20, núm. 28).

Mesures:

Alçada àbac: 7 cm

Alçada sumoscap: 19 cm

Superfície àbac: 60 x 60 cm

Diàmetre columna: 40 cm

Alçada total: 30 cm

Canal, a la zona del sumoscap: 7 cm d'ample, per 5'5 cm de fondària

Lloc de conservació actual:

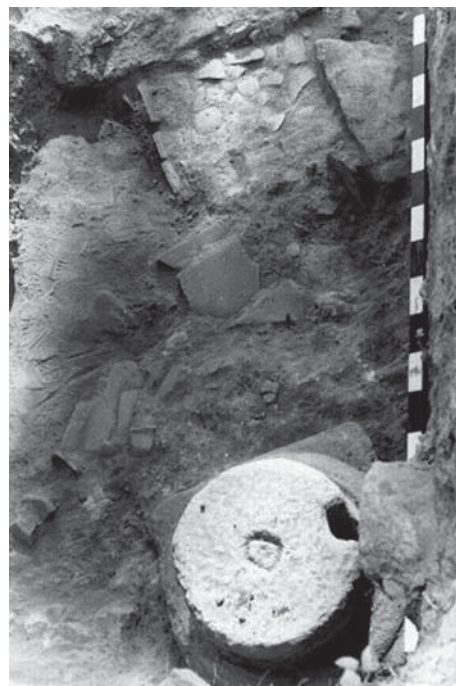
Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Bibliografia:

Bonamusa *et alii* 2003, p. 231 i 247. Modolell 2004, p. 15 i 31.

Paral·lels:

Gutiérrez Behemerid 1992, p. 20, núm. 28; Ariño *et alii* 1991, p. 112, lām. VII.2.

34 i 35.- Detalls de l'excavació del jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar) on es pot veure el capitell toscà (fotografies: F. Navarro).

36.- Fotografies del capitell de Can Modolell en les quals es pot apreciar el detall del canal.

Peça núm. 21:

Figura: 37.

Procedència: Vil·la romana del Palau (Teià)

Descripció:

A partir del dibuix de Cuyàs (1949), es pot apreciar que es tracta d'un capitell d'ordre corinti tardà, fet en pedra de Montjuïc, amb una decoració molt senzilla. Igual que l'exemplar de Cal Ros de les Cabres, sembla treballat en una sola peça connectada amb el sumoscap. Observem com per damunt d'un astràgal, de forma quelcom geomètrica, apareix un solc horitzontal paral·lel del qual arrenca el caulicle fins arribar a la voluta de la part superior del capitell. Al damunt d'aquest solc horitzontal veiem un element de forma ovalada que emmarca unes traces apuntes (semblant a la lletra "A" sense la línia horitzontal) i que vindria a recordar vagament una fulla d'acant. La flor de l'àbac és una roseta de sis pètals inscrita dins un cercle.

Cronologia: Primera meitat del segle V dC. Igual que la peça de Cal Ros de les Cabres.

Mesures:

Alçada total: 43 cm

Alçada capitell: 26 cm

Diàmetre columna: 28 cm aprox.

Amplada: 47 cm

Lloc de conservació actual: es desconeix

Bibliografia:

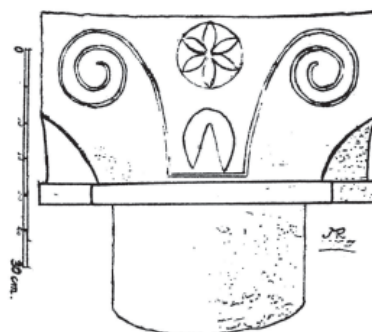
Cuyàs 1949, p. 67 -69; Prevosti 1981, p. 101, fig. 42.6.

Paral·lels:

El capitell procedent de Cal Ros de les Cabres (peça núm. 22).

Observacions:

Es posa en evidència que, junt amb el capitell de Cal Ros, prové d'un mateix taller tardà que treballaria amb uns esquemes molt simples.

37.- Capitell corinti tardà trobat a la vil·la romana del Palau a Teià (dibuix: Cuyàs 1949, p. 67).

Peça núm. 22:

Figures: 38 i 39

Procedència: Vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou).

Descripció:

Capitell corinti, suposadament en pedra calcària, classificable dins l'estil del Segon Triumvirat. Sobre l'astràgal hi veiem les fulles d'acant de la primera corona, els lòbuls de les quals presenten els folíols allargassats i quelcom arrodonits a l'extrem, les zones d'ombra tenen forma de gota lleugerament inclinada. La nervatura central és lleugerament engruixida. A la segona corona, veiem les fulles d'acant que sobresurten quelcom i al costat s'aprecien els caulicles amb l'orla i la tija dels quals sobresurten les fulles internes i externes del calze. En les dues fotografies que disposem veiem les volutes quelcom trencades, així com les hèlixs que sobresurten i, per sota la vora del *khalatos*, reposen al damunt del calze petit. Com a detall significatiu es pot veure la petita roseta, també just al dessota la vora del *khalatos* i ocupant l'espai enmig de les cintes de la voluta i l'hèlix. En l'àbac veiem el cavet separat del quart de bocell superior per un filet. A la fotografia que agafa l'angle de capitell es pot veure, precàriament, en el costat esquerre, la flor

de l'àbac. El quart de bocell presenta una decoració amb una sanefa a base de semiòvuls, també molt difícil d'apreciar a la fotografia.

Cronologia: època d'August

Mesures:

Es desconeixen. No obstant això, per les fotografies i el fons de rajols que apareix en una d'elles, podem suposar que tindria una alçada a l'entorn dels 40 o 50 cm.

Lloc de conservació actual:

Es desconeix, ja que es va perdre durant la guerra de 1936.

Bibliografia:

Carreras Candi 1904, p. 29; Puig i Cadafalch 1934, p. 20, fig. 397; Almagro *et alii* 1945, p. 129-130; Prevosti 81, p. 61, 81 - 82, lám. XV, 7; Gutiérrez Behe-merid, p. 74-75, núm. 168.

Paral·lels:

Pròxim a Domingo 2005, p. 163 i p. 174

Observacions:

A finals del segle XIX i començament del XX, es portaren a terme diversos treballs d'excavacions arqueològiques en aquest jaciment, però, en morir el propietari, Mr. Morrisson, la vídua s'emportà al seu país les troballes arqueològiques més importants, per la qual cosa es desconeixen els materials més sumptuosos que aleshores s'hi exhumaren. Aquest capitell prové d'aquelles excavacions. S'havia conservat a l'Ajuntament del Masnou fins l'any 1936 en què va desaparèixer. El trobem ja referenciat a la crònica d'una sortida de la Societat Excursionista de Catalunya quan ens expliquen que varen veure i fotografiar un interessant capitell: *"Poguerem admirar també un hermós capitell en un estat de conservació relativament bó del que se'n tragué una vista fotogràfica, capitell que confirma tot quant havém dit referent á la época de la construcció"* (diari: "Costa de Llevant", 20-12-1903).

La vil·la de Cal Ros de les Cabres, tot i ésser una de les tres grans vil·les romanes que es coneixen a la comarca, malgrat això, encara avui dia és una de les més desconegudes.

38.- Capitell corinti estil Segon Triumvirat trobat a principis del segle XX a la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres al Masnou (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XV, 7).

39.- Vista frontal de l'anterior capitell (fotografia: Carreras Candi 1904, p. 29).

Peça núm. 23:

Figura: 40

Procedència: Vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou)

Descripció:

Capitell d'ordre corinti tardà, fet en pedra de Montjuïc, treballat de forma força grollera en una sola peça connectada amb el sumoscrap. Observem com per damunt de l'astràgal connecta un element en forma de ferradura i amb una mena de "V" en relleu que vindria a ser una evolució decadent de les fulles d'acant de la primera corona. El caulicle ha evolucionat en un solc que parteix de la base i arriba fins a la voluta de l'extrem superior del capitell. L'àbac és indiferenciat del capitell, per no dir-ne absent. La flor de l'àbac apareix com un semioval voluminós, la decoració ha desaparegut.

Cronologia: Segons Prevosti (1981, p. 82-83), podria datar de la primera meitat del segle V dC

Mesures

Amplada en la part superior: 44 cm

Alçada total: 42 cm

Alçada capitell: 25 cm

Alçada sumoscrap: 17 cm

Diàmetre columna: 28 cm

Lloc de conservació actual: Museu Municipal del Masnou

Bibliografia:

Prevosti 1981, p. 82-83, lám. XVII, 1.

Proposta de restitució:

Per tal d'averiguar la utilitat que hauria tingut cada un dels elements anteriorment relacionats, cal fer una labor interpretativa sobre el tipus d'edifici o espai al qual aniria destinada la peça.

Pel que fa a les dues bases i capitell d'ordre toscà (figures 1, 2, 3 i 4), fets en pedra de granit i trobats a la zona de Santa Maria⁶; lloc on es coneix estaria situat l'antic *forum* de la ciutat romana d'*Iluro*, podem suposar amb un alt grau de probabilitats que haurien format part del porticat que envoltaria la gran pla-

40.- Capitell corinti tardà trobat a la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres al Masnou (fotografia: M. Prevosti).

ça pública del *forum*. Potser l'exemple més eloqüent que coneixem en el món romà és el de la ciutat de Pompeia, on veiem, a la zona del davant de l'edifici de la *Naumachya*, part del porticat del *forum* d'estil toscà. Cal afegir que, del mateix indret procedeix un element, també en granit, amb possibilitats de pertànyer a un arquiteu d'un porticat i, a més, apareix epigrafiat per un costat, amb la inscripció:

(--FO)RUM o (HYPAETH)RUM
(SEVIRI o VI VIR) AVGVST(ALES)
(IRC 214)

En referència a la base àtica de columna sense plint (figures 5 i 6), treballada en pedra de Montjuïc, tenint present que té idèntica procedència que les peces anteriors, podem suposar per la seva mida, que formaria part d'algun edifici del *forum*, potser la basílica o algun temple secundari. Veiem pel retall que presenten les motlures de la base (figura 5) com la peça, molt possiblement, aniria vista com a pseudoperíptera. Trobats a la zona de Santa Maria es coneixen altres elements arquitectònics, també treballats en pedra de Montjuïc, com poden ser diverses motlures, cornises i un possible fragment d'arquiteu. Aquest darrer element, que igual que el vist abans, podria també haver format part d'un porticat, apareix epigrafiat per les dues bandes, amb la inscripció:

6 Els dos tambors de columna, en pedra de granit, que es van trobar en el mateix moment del basament i el capitell, mesuren respectivament: el primer 124 cm de longitud, 59 cm de diàmetre major i 54 de diàmetre menor; el segon fa 120 cm de longitud, 59 cm de diàmetre major i 55 de diàmetre menor. Amb aquestes mesures podem veure clarament com les dues peces de columna no encaixen entre elles pel fet que són gairebé idèntiques. Sols la segona encaixaria perfectament amb el capitell.

(--PRO SE)VIRATV · GRATVITO · D(-- per un costat, i per l'altre: SE(--) (IRC 216).

El petit fragment de capitell corinti (figura 9) trobat a les excavacions del solar del carrer Sant Cristòfor, 12, cantonada carrer d'En Pujol (Mataró), s'ha de posar en relació amb la troballa, en el mateix indret, de diversos materials que provenen del *forum* i que havien estat reutilitzats en la refecció de la claveguera del *cardo maximus* en època tardana. Concretament, consistien en diverses motllures treballades en marbre blanc de les pedreres de Carrara-Luni, algunes d'elles amb decoració clàssica, dos acroteris en pedra de Montjuïc i el coronament d'un pedestal d'estàtua fet en pedra calcària de Tarragona. Tot aquest material ens dona a entendre que la zona del *forum d'Iluro*, en un moment determinat, s'hauria transformat i hauria tingut lloc una remodelació de l'espai i així les peces que abans formaven part d'edificis suntuosos es varen reutilitzar com a simple material constructiu, per això es pot donar per vàlid que el fragment de capitell podria provenir d'allà. Fins i tot anant més enllà i tenint present que, ja sigui en un espai propi en el mateix *forum*, ja sigui a la basílica, solia haver-hi un espai dedicat a l'*aedes Augusti*, per la categoria i treball dels marbres que s'han trobat podrien molt bé haver tingut aquest destí.

La base de columna d'ordre toscà (figura 7) exhumada a les excavacions del solar del carrer de La Palma, núm. 15 (Mataró), en tant que va ser trobada en el peristil de la *domus* que es va descobrir en aquell indret, podria molt bé anar destinada a aquell mateix espai com un cas de reutilització; no obstant això, tenint present que sols s'ha trobat una peça, no podem descartar altres possibilitats o utilitats, com, per exemple, podria ser que anés destinada inicialment a un atri amb impluvi que encara no hagi estat localitzat.

El fragment de basament d'ordre toscà trobat a Can Palauet (figura 8), per les mesures i per la cronologia, possiblement, s'hauria de posar en relació amb els fragments de columnes trobades al subsòl de l'església parroquial de Santa Maria i que correspodrien al porticat del *forum d'Iluro*.

Sobre la vil·la romana de Torre Llauder, és evident que per la quantitat de peces trobades era la que gaudiria d'una més esplèndida riquesa arquitectònica. Així tenim capitells d'ordre jònic, tenim el petit capitell corintitzant de marbre, a més també diversos capitells de lesenes que, curiosament, cap d'ells té la decoració repetida i, finalment, la base de columna d'ordre toscà.

Pel que fa als capitells d'ordre jònic, el primer que ens crida l'atenció és el fet que un d'ells (figura 18) molt possiblement prové d'una trinxera de fonamentació d'un mur, amb una datació de poc abans del canvi d'era i un altre que Gutiérrez Behemerid

(1992, p. 30, núm.: 67-68) data de principis de l'època d'August (figura 22). Un altre detall a tenir en compte és el fet que en gairebé tots els fragments veiem que tenen les volutes pels dos costats, la qual cosa ens indica que els capitells tindrien les quatre cares idèntiques, per tant no tindrien *pulvinus*. Es coneixen multitud d'exemples en el món romà de capitells jònics, sense *pulvinus*, i que, per tant, tenien els quatre costats iguals. En l'àmbit privat, ho veiem a Pompeia, a la Casa del Cinghiale I (Reg. VIII, ins. 3, 8-9) (Pugliese *et alii* 1996, vol. VIII, p. 78), a la Casa dei Capitelli figurati (Reg. VII, ins. 4, 57) (Pugliese *et alii* 1996, vol. VII, p. 89), a la casa de la insula 2, 11-12 (Pugliese *et alii* 1996, vol. VI, p. 501, figs. 8, 9 i 10) i a l'impluvi de la Casa della Grata metallica (Pugliese *et alii* 1996, vol. I, p. 60, fig. 2). A Òstia també ho veiem en el capitell núm. 112 (Pensabene 1973, tav. IX). En monuments funeraris, podem esmentar el monument dels Curii, a Aquileia, datat al segle I dC (Croce da Villa 2004, p. 333).

Quant a la utilitat que podem suposar que tindrien, veiem que les peces núm. 10, 11 i 12 (figures 16, 18, 21), podrien molt bé haver format part, per exemple, de les columnes d'un *impluvium*, ja que no superen el nombre de quatre (encara que tampoc no es poden descartar altres possibilitats com poden ser: un peristil, un accés porticat o fins i tot un monument funerari), mentre que la peça 13, que és un capitell de lesena o pilastra, possiblement aniria col·locat en el brancal d'una porta, o obertura, sostenint un dintell, com podia ser, per exemple, la porta d'accés a l'atri. És coneixen diversos exemples d'època romana, però potser el cas més evident que ha arribat als nostres dies és l'atri de la Casa Samnita d'Herculà, on el brancal de l'accés està decorat amb capitells (Brion 1961, p. 715, fig. 96). També podria haver anat col·locat en el brancal de l'accés a un tablini. No obstant això, en no saber si el costat que està fragmentat, originalment, anava treballat o no, fa que no es pugui assegurar amb més certesa la seva utilitat. De totes maneres, el programa decoratiu que es proposa en la teoria, que a més tindria unitat cronològica, seria la seva pertinença a un atri amb impluvi i, seguint el mateix ordre arquitectònic, l'accés principal (o el del tablini) també estaria ornamentat amb capitells.

La peça núm. 14 (figura 23), el petit capitell corintitzant datat al darrer quart del segle I dC, per la seva mida i per la qualitat del material, hem de pensar que més aviat estaria destinat a un element de tipus gairebé ornamental com podria ser una edícula en el peristil o altre lloc destacat de la casa. Com exemple podem veure l'edícula del jardí de la casa de D. Octavius Quartio a Pompeia (Brion 1961, p. 195, fig. 110; Zanker 1993, p. 164, fig. 83; Pugliese *et alii* 1996, vol. III, p. 103). Tampoc es poden descartar altres utilitats (a Pompeia veiem la columnata del

peristil, a base de capitells potser una mica més grossos que aquest, a la Villa di Giulia Felice - Pugliese *et alii* 1996, vol. III, p. 245-).

Pel que fa als capitells de lesenes, en l'arquitectura privada romana es coneixen exemples més que sobrats que ens poden servir d'orientació a l'hora d'intentar determinar la funcionalitat de l'element. Així, el capitell de lesena amb decoració de dofins (peça núm. 16), amb paral·lels de temàtica similar a Òstia (Pensabene 1973, p. 242, núm. 732), a Villa Adriana (Nuccio-Ungaro 2002, p. 478), al Museu de Vienne i al Museu de Fréjus (Gros 2004, p. 94, figs. 4, 5 i 6), el més probable és que hauria estat instal·lada en els banys o *balnea*. A Pompeia trobem un exemple molt eloqüent de com aniria col·locada la peça, a les Termes Femenines, on es conserven pràcticament intactes les lesenes amb els seus capitells (Pugliese *et alii* 1996, vol. VI, p. 211-215, figs. 113 i ss.; Pasquinucci 1993, p. 53).

El fragment de capitell de lesena (peça núm. 15) en marbre blanc possiblement de Carrara, hem vist que té un paral·lel molt semblant a Òstia (Pensabene 1973, núm. 555) i a partir d'aquell exemple s'ha pogut aproximar la seva reconstrucció (figura 25). A més, un detall que ens crida força l'atenció és el fet que, en la flor de l'àbac, en els dos supòsits els artistes haurien coincidit en el trepà amb idèntica col·locació (figura 41). És una peça que es pot datar a principis del segle II d.C i, a jutjar per la seva qualitat, podem pensar que aniria destinada a decorar la part alta de les lesenes d'algun espai de certa importància. Podem fer esment del cas de Conimbriga, a Portugal, on a la "Casa dos Repuxos" (datada entre els segles II i III dC), observem una estança pavimentada amb mosaic on s'hi veuen perfectament les bases de les lesenes en el mur (Trillmich *et alii* 1993, lám. 162), i també de la Casa del relleu de Tèlefos, a Herculà, on veiem un atri decorat amb marbres polícroms i les lesenes amb els seus capitells perfectament conservats (Brion 1961, p. 80, fig. 33; Adam 1996 p. 248, fig. 534). No obstant això, aquest tipus de capitell de lesena, també podria haver anat a zona del *balnea* o del peristil.

41.- Capitell de lesena corintitzant d'Òstia (fotografia: Pensabene 1973, núm. 555).

El que acabem de dir també seria vàlid pels altres dos fragments (figures 31 i 32) de capitells de lesenes (peces núm. 18 i 19). No obstant això, la peça núm. 19, en tant que fou trobada a la sala de l'absis i que té una datació tardana, entenem que podria haver anat a la zona de la xambrana, o brancal, de l'entrada de l'absis i a l'alçada corresponent.

La peça núm. 17 (figura 30), per la zona on fou trobada, al costat oest del jaciment, molt possiblement seria d'un monument funerari. La datació aproximada la podríem situar cap al segle II o principis del III dC.

El basament de columna d'ordre toscà amb plint (figura 14), tenint present que no s'han trobat a Torre Llauder altres bases, columnes o capitells en pedra granítica, i per tant és l'únic exemplar que coneixem d'aquest material en el jaciment, molt bé podria ser també d'un monument funerari. Encara que tampoc es pot descartar que formés part d'alguna entrada porticada, etc.

A Can Modolell, el capitell trobat (figures 34 i 35) possiblement sigui un dels més clars quant a la funció que tindria. El detall que presenti un solc o canal que va de dalt a baix (figura 36), fa suposar que tindria una utilitat de recollida d'aigües, la qual cosa ens apunta de forma gairebé automàtica a la possibilitat que formés part d'un impluvi. De totes maneres, tampoc es pot descartar la possibilitat que fos destinat a un porticat o a un peristil.

Cal Ros de les Cabres, podem dir que és un cas a part i excepcional a la comarca per la presència d'un capitell d'estil Segon Triumvirat (figures 38 i 39), llastimosament perdut. Hom considera que, suposadament, estava treballat en pedra calcària. És sobradament coneguda la importància d'aquesta vil·la ja des de l'època d'August (recordem que s'hi varen trobar forns d'àmfores) i potser de molt abans (presència de ceràmiques de vernís negre: campaniana A i B). No obstant això, tot i ésser una vil·la d'una importància fora de dubte, és encara avui una vil·la romana molt desconeguda. Es tenen notícies de la troballa de fragments escultòrics, com estàtues, etc., es conserven fotografies dels mosaics romans, fins i tot un d'ells actualment instal·lat en el Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona. Del capitell se'n desconeix la mida real, pel que no es pot dir amb seguretat quin espai podria decorar; pensem que no seria desencertat considerar la possibilitat que fos un dels capitells de les columnes dels angles d'un impluvi. A Pompeia es coneixen diversos casos d'atris amb columnes d'ordre corinti, per exemple: la Casa dei Quattro Stili (Pugliese *et alii* 1996, vol. I, p. 850 i 851), la Casa del Labirinto (Pugliese *et alii* 1996, vol. V, p. 16 i 17) la Casa del Fauno (Pugliese *et alii* 1996, vol. V, p. 114-115) i la Casa de le nozze d'argento

(Pugliese *et alii* 1996, p. 679) entre altres. Una altra possibilitat que no podem descartar del tot, seria que es tractés d'un cas de reaprofitament d'elements, ja que precisament, a l'època tardoromana era quan solien reemprar elements decoratius anteriors que incorporaven a les construccions. La manca de més dades sobre la troballa i sobre aquest gran jaciment, fa que no puguem dir gaire cosa més referent al possible ús d'aquesta excepcional peça.

Els dos capitells tardans, el de Cal Ros (figura 40) i el del jaciment del Palau (figura 37), a Teià, ens mostren una certa activitat d'artesans purament locals que es dedicarien a la producció d'uns capitells força decadents, on els elements característics dels capitells corintis d'èpoques passades eren un record molt llunyà. Els inicis d'aquestes transformacions en els elements dels capitells, entre altres indrets, ho comencem a veure a Òstia (Pensabene 1973, amb el capitell 671) i a partir d'aquí encara aniran degradant-se més (vegeu Domingo 2006, amb multitud d'exemples), però, potser, els dos casos del Maresme són gairebé un extrem. La seva funcionalitat, atès que sols n'hi ha un cas per cada jaciment (no sabem si els altres del Palau serien iguals), podem suposar que podrien haver anat en algun dels accessos dels respectius edificis.

Sobre el capitell-imposta bizantí de Mataró (figures 11 i 12), hom suposa que va arribar a Catalunya portat pels croats com a botí obtingut en les seves expedicions. Entre altres peces també es va portar; en aquell moment, el prou conegut capitell bizantí que es conserva en el Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona i que es coneix amb certesa que es trobava emplaçat a l'església de Sant Polyeuktos d'Istanbul, a Turquia (Harrison 1973, p. 297 - 300; Harrison 1989, p. 96 - 97, fig. 112). Per tant, encara que, en un primer moment, tant Puig i Cadafalch com Marià Ribas es manifestessin en el sentit d'una possible pertinença al temple primitiu de Santa Maria de Mataró (figura 13), per les dimensions de l'edifici al qual podia pertànyer el capitell-imposta, es va posar en evidència la fragilitat de la seva pro-

posta i sobretot en el moment en què Schlunk (1964) va publicar el seu article.

El tipus de capitell-imposta en l'art bizantí tindria tota una evolució que, afortunadament, gràcies als exemples conservats ho podem resseguir. Així, a l'església de Sant Leònides, situada a Lequeo, que era el barri portuari de Corint, veiem un tipus de capitell-imposta molt més elaborat. El capitell d'ordre jònic, dins el mateix bloc, està perfectament diferenciat i amb els seus elements clarament identificables: semimiòvuls, puntes de sageta, semipalmetes, volutes i *pulvinus*; al seu damunt, la imposta, presenta decoració a base de fulles d'acant de model asiàtic i la creu que s'eixampla en els extrems. Aquesta església aproximadament està datada de meitats segle V dC (Krautheimer 1992, p. 154-157).

A continuació, a l'església de Sant Joan d'Èfes, construïda a l'època de Justinià, veiem un tipus de capitell-imposta que ja s'apropa una mica més a l'exemple de Mataró. Allà observem com es comencen a diluir els detalls propis del capitell jònic, la imposta és motllurada i la creu frontal està emmarcada dins un cercle (Velmans *et alii* 1999, p. 319).

Finalment, cal indicar que hi ha força exemples d'esglésies que presenten columnes amb impostes similars a la que hem vist, malgrat que en la documentació fotogràfica que hem pogut consultar el mateix capitell de la columna fa que no ens deixi gairebé observar si la imposta presenta o no a la base, un disseny de capitell com el de Mataró. Per ordre cronològic esmentem els temples on hi ha impostes amb decoració d'una creu en el frontal: Sant Joan Evangelista a Ràvena, datada entre el 424 - 434 (Krautheimer 1992, p. 218); l'església de l'Acheiropoietos a Salònica, datada entre el 450 - 470 (Krautheimer 1992, p. 326); Sant Apolinar Nou, també a Ràvena, datada vers el 490 (Krautheimer 1992, p. 490); Sant Apolinar in Classe, del 532 - 549 (Krautheimer 1992, p. 322); Sant Vital a Ràvena, acabat el 546-548 (Krautheimer 1992, p. 275) i l'església de Porec (Parenzo) datada vers el 550 (Krautheimer 1992, p. 154-157).

Bibliografia:

- ADAM, J.P.: *La construcción romana, materiales y técnicas*. León 1996.
- ALAY, J.C.; CLARIANA, J.F.: El capitell bizantí de Santa Maria de Mataró (Maresme) i la IV Croada. *IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*. Mataró, novembre 2007 (en premsa).
- ALMAGRO, M.; SERRA RÀFOLS, J. C.; COLOMINAS, J.: *Carta Arqueológica de España*. Barcelona. Madrid 1945.
- ALTIMIRA, J.M.; BOSCH, J.M.; CLARIANA, J.F.; CLIMENT, R.; COLL, M.; CRUZATE, I.; FÀBREGAS, A.M.; PINCANYOL, J.: *Guia del romànic de la comarca del Maresme*. Mataró, 1982.
- Anònim: 'Obra de Sant Francesc'. Crònica de los diez primeros años de actuación. *Mataró*, exemplar commemoratiu del 'Primer Centenario de la prensa local'. Mataró 1956.
- ARIÑO, E.; GUIRAL, C.; SOPEÑA, G.; LANZAROTE, M.P.: Capiteles romanos de la comarca de las Cinco Villas (Zaragoza). *Saguntum*, 24, 97-116. Valencia 1991.
- BARRERA, J.L. de la: *Los capiteles romanos de Mérida*. Badajoz 1985.
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E.: Notícia sobre el descobriment de Can Modolell: l'àrula de Lucius Petreius Victor i les restes al peu del camí (Cabrera de Mar). *XIX Sessió d'Estudis Mataronins*, 227-254. Mataró 2003 (el mateix article apareix reproduït en l'obra editada per J.M. MODELELL: *30 anys d'excavacions arqueològiques a Can Modolell: del déu Mitra a Sant Joan*. Cabrera de Mar 2004, 11-38).
- BORGHINI, G. (ed.): *Marmi antichi*. Roma 2001.
- BOSCH, M.; CELA, X.: *Intervenció arqueològica al solar situat al carrer de Sant Cristòfor núm. 12 de Mataró (El Maresme)*. *Ciutat romana d'Iluro*. Mataró 2001 (memòria inèdita).
- CARRERAS CANDI, F.: *Orígens de la riera d'Argentona*. Barcelona 1904. R. 1988.
- CELA, X.; GARCIA, J.; PERA, J.: *Fem Arqueologia, descobrim la Ciutat*. Mataró 2003.
- CELA, X.; PUERTA, C.: Còdex: *Memòria de la intervenció arqueològica a Can Palauet (carrer d'En Palau, 32 - 34), Mataró, Maresme (1994 - 1995)*. Mataró (inèdita) 1998.
- CELA, X.; REVILLA, V.: *Iluro. Una ciutat per descobrir*. Mataró 1999.
- CLARIANA, J.F.: Notes sobre l'estructura urbana d'Iluro. *Faventia*, 6,1, 89 - 111. Barcelona 1984.
- CLARIANA, J.F.: Sobre alguns problemes científics plantejats en l'arqueologia d'Iluro. *IV Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró 1988.
- CLARIANA, J.F.: L'urbanisme i evolució d'Iluro: noves aportacions. *VII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró 1991.
- CLARIANA, J.F.: *Iluro ciutat romana*. Mataró 1994.
- CLARIANA, J.F.: *Viatge a Iluro*. Mataró 1999 (web: <http://www.ghcmataro.org/iluro>).
- CLARIANA, J.F.: Notícia sobre uns sarcòfags de plom trobats en el territori d'Iluro. *XXI Sessió d'Estudis Mataronins*, 273-284 Mataró 2005.
- CROCE da VILLA, P.: Aquileia e Iulia Concordia: evoluzione urbanistica di due città di frontiera. *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del Occidente Europeo*, 327-343. Tarragona 2004.
- CUYÀS, J.M.: El Palau, important construcció del terme de Teià. *Museu*, 67-69. Mataró 1949.
- DOMINGO, J.A.: *Capitells corintis a la província Tarraconense (s. I - III dC)*. Tarragona 2004.
- DOMINGO, J.A.: *Capiteles tardorromanos y altomedievales de Hispania (ss IV-VIII d.C.)*. Tesi doctoral dirigida per P. PENSABENE i E. SUBIAS. Tarragona 2006.
- ESCRIVÀ, M.I.: La decoración arquitectónica romana de Valentia. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 535-542. Murcia 2004.
- ESCRIVÀ, M.I.: *Basas romanas de la Provincia Tarraconensis*. València 2005.
- FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I.: *Inscriptions romaines de Catalogne. V, suppléments aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*. Paris 2002 (=IRC).
- FERRER CLARIANA, L.I.: *Santa Maria de Mataró*, I. Mataró 1968.
- GROS, P.: Esquisse d'une analyse sémantique des premières séries de chapiteaux corinthiens normaux en Gaule Narbonnaise. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 85-98. Murcia 2004.
- GUÀRDIA, M.: L'escultura monumental i decorativa. PALOL, P. (dir.): *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Meditèrrània entre els segles IV i X*, 205-248. Barcelona 1999.
- GUTIÉRREZ BEHEMERID, M.A.: Capiteles romanos de la provincia de Alicante. *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, 51, 93-106. Valladolid 1985.
- GUTIÉRREZ BEHEMERID, M.A.: *Capiteles romanos de la Península Ibérica*. Valladolid 1992.
- GUTIÉRREZ BEHEMERID, M.A.: Los programas arquitectónicos de época imperial en el Conventus Cluniensis. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 275-292. Murcia 2004.
- HARRISON, M.: A Constantinopolitan capital in Barcelona. *Dumbarton Oaks Papers*, 27, 297-300. 1973.
- HARRISON, M.: *A temple for Byzantium. The discovery and excavation of Anicia Juliana's Palace-Church in Istanbul*. Texas 1989.
- HESBERG, H. Von: Edifici pubblici nelle città della Germania Inferior. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 99-114. Murcia 2004.
- KRAUTHEIMER, R.: *Arquitectura paleocristiana y bizantina*. 3ª. Ed. Madrid 1992.
- LABORDE, A. de: Voyage pittoresque et historique et description de la principauté de Catalogne a Voyage pittoresque et historique de l'Espagne. 1806, R. Barcelona 1973.
- MACIAS, J.M. (ed.): *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco. Carrer de Sant Miquel de Tarragona*. Tarragona 2004.
- MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, A.: *Capiteles romanos y tardoantiguos de la región de Murcia*. Murcia 1986.
- MAYER, M. (dir.): *Roma a Catalunya*. Barcelona 1992.
- MODELELL, J.M. (ed.): *30 anys d'excavacions arqueològiques a Can Modolell: del déu Mitra a Sant Joan*. Cabrera de Mar 2004.
- MURAY, J.: *Històries de la Vila... del Masnou II*. Mataró 2005.
- NUCCIO, M. De: La decorazione architettonica dei templi del Circo Flaminio: il tempio di Bellona. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 37-53. Murcia 2004.
- NUCCIO, M. De; UNGARO, L.: *I marmi colorati della Roma imperiale*. Roma 2002.
- PASQUINUCCI, M.: *Terme romane e vita quotidiana*. Modena 1993.

- PELLICER, J.M.: *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana*. Mataró 1887.
- PENSABENE, P.: I Capitelli. *Scavi di Ostia*, VII. Roma 1973.
- PENSABENE, P.: Il tempio di Roma e Augusto a Ostia: decorazione architettonica e costi del marmo. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 73-84. Murcia 2004.
- PIJOAN, J.: *Historia del Arte*, vol. III. Barcelona 1970.
- POU, R.: La intervenció arqueològica a la basílica de Santa Maria (Mataró, Maresme). Febrer - març de 2007. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 88, 3-5. Mataró 2007-A.
- POU, R.: *Memòria de l'excavació arqueològica a la Basílica de Santa Maria (Mataró, El Maresme), febrer - març de 2007*. Mataró 2007-B (memòria inèdita).
- PREVOSTI, M.: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró 1981.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.: Nota sobre l'excavació de salvament realitzada a la zona de l'abocador d'escombraries de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). *Laietania*, 2-3, 217-223. Mataró 1982-1983.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.: *Torre Llauder, Mataró. Vil·la romana*. Barcelona 1988.
- PUGLIESE, G. et alii: *Pompei. Pitture e mosaici*. Roma 1996.
- PUIG I CADAFAELCH, J.M.: *L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona 1934.
- RAMALLO, S.F.: Decoración arquitectónica, edilicia y desarrollo monumental de Carthago Nova. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 153-218. Murcia 2004.
- RAMOS FOLQUES, A.: Mapa arqueológico del término municipal de Elche (Alicante). *Archivo Español de Arqueología*, XXVI, 324-354. Madrid 1953.
- RECASENS, M.: Los capiteles del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. *Butlletí Arqueològic*. Època V, 1, 43-143. Tarragona 1997.
- RIBAS, M.: La romana Iluro. Estudi d'investigació arqueològica. *La Paraula Cristiana*. Mataró, febrer 1933.
- RIBAS, M.: *El poblament d'Iluro*. Barcelona 1952.
- RIBAS, M.: *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró*. Excavaciones Arqueológicas en España, 47. Madrid 1966.
- RIBAS, M.: La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *Noticiario Arqueológico Hispánico*. Serie arqueológica, 1, 117-180. Madrid 1972.
- RIBAS, M.: *El Maresme en els primers segles del cristianisme*. Mataró 1975.
- RIBAS, M.: Procedència del capitell imposta bizantí de Mataró. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 5, 12-17. Mataró 1979.
- RIBAS, M.: *Els orígens de Mataró*. Mataró 1964. R. 1988.
- RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, O.: Programas decorativos de época severiana en Itálica. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 355-377. Murcia 2004.
- RUIZ DE ARBULO, J.; MAR, R.; DOMINGO, J.; FIZ, I.: Etapas y elementos de la decoración arquitectónica en el desarrollo monumental de la ciudad de Tarraco (s. II a.C. - I d.C.). *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 115-151. Murcia 2004.
- SCHLUNK, H.: Byzantinische Bauplastik aus Spanien. *Madridrer Mitteilungen*, 5, 210-231 Madrid 1964.
- SERRA-RÀFOLS, J. de C.: *Forma Conventus Tarraconensis*. Barcelona 1928.
- SPAWFORTH, T.: *Los templos griegos*. Madrid 2007.
- TRILLMICH, W. et alii: *Hispania Antiqua. Denkmäler der Römerzeit*. Mainz 1993.
- TRUNK, M.: Die korinthischen kapitelle des forums von Segobriga. Neufunde der kampagnen 2001-2002. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 250-256. Murcia 2004.
- UNGARO, L.: La decorazione architettonica del Foro di Augusto a Roma. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 17-35. Murcia 2004.
- VELMANS, T.; KORAC, V.; SUPUT, M.: *Bizancio*. Barcelona 1999.
- VITRUBIO, M.: *Los diez libros de arquitectura* (facsimil d'un original de 1787). Barcelona (Ed. Alta Fulla) 1987.
- VIZCAÍNO, J.: Del Alto Imperio a la Antigüedad Tardía: la evolución de la decoración arquitectónica en el Sureste Hispano. El caso de la basílica de Algezares (Murcia). *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 571-578. Murcia 2004.
- ZANKER, P.: Forum Augustum 'das bildprogramm. Tübingen 1968.
- ZANKER, P.: *Pompei. Società, immagini urbane e forme dell'abitare*. Torino 1993.